

LENCSES GYULA

Töredékes teljesség

GYEKICZKI ANDRÁS: ELFELEDETT
SZOMSZÉDAINK. ZSIDÓ CSALÁDOK PÁPÁN

A számadatokat tudjuk a történészekről. Pápa városában például a zsidó hitközségnek 1944 áprilisában 2518 tagja volt. A júliusi deportálást – a magyar történelem legszégyenletesebb és legszörnyűbb éve elmúltával – közülük mindössze 300-an éltek túl (A magyar holokauszt földrajzi enciklopédiája, 2007, II. kötet, 1303–1304). Sok minden számszerűsíthető, és már ezek a számok is elviselhetetlenek és ép ésszel felfoghatatlanok. A számok mögött azonban emberek vannak, akik sokáig gyanútlanul, majd reménykedve, végül teljesen kiszolgáltatva éltek mindennapi életüket, amíg a népirtás kegyetlen és kivételeket nem ismerő politikája utol nem érte őket.

Ennek a mindennapi életnek a megismerésében számtalan visszaemlékezés segíthet bennünket, azonban egy-egy település zsidó közösségének átfogó bemutatására alig találunk példákat. Kelbert Krisztina 2016-ban megjelent csodálatos és monumentális könyve volt az első ilyen, amelyik Szombathely zsidóságát hozza életszerű közelebb (Szemtől szemben. Képek a szombathelyi zsidóság történetéből). Ennek méltó párja az időközben elhunyt Gyekiczki András évtizedes gyűjtőmunkájának eredményét tartalmazó, Volosin Hédi és Pető Iván által szerkesztett, nagyszerű és ugyancsak súlyos kötet, amely a pápai zsidóságnak állít maradandó emléket. A könyv meghatározó előzménye a 2012-ben Rajk Lászlóval közösen alkotott azonos című kiállítás, melynek alcíme: *Családok, sorsok, történetek a pápai zsidóság két évszázadából*. A kötet ennek a kiállításnak az anyagát bővítette további nyolc év kutatásainak eredményeivel szinte az utókor által egyáltalán elérhető mégoly töredékes teljességig.

Szerkesztette:
Volosin Hédi és Pető Iván
Maxum 69 Kiadó
Budapest, 2022
425 oldal

Ennek a könyvnek a tétje ugyanaz, mint Kelbert Krisztináé, aki így fogalmazott: „Hozzávetőleges számokba zárt sorsok, amelyek megértés nélkül, ködképek gyanánt lebegnek az emberi tudat láthatárán, és gyorsan, időtlenül a felejtés horizontjába süllyednek. Pusztá nevek, amelyek nem képesek arra, hogy érzékeltessék a veszteséget és tisztán kifejezzék a hiányt. (...) Lehetetlen megérteni és ábrázolni a történeteket, mégis muszáj (...). A *Szemtől szemben* album a szükségesség és a személyesség kétős inspirációja mentén arra vállalkozik, hogy az itt élők portréinak intenzív bemutatásával, egy érzelmi-
leg telített tér létrehozásával tegye tapinthatóvá a holokauszt pusztítása következtében keletkezett űrt.” (*Szemtől szemben*, 2016, 17–19.)

Gyekiczki könyvének különlegességét a szerkesztési elve adja. Alcímének megfelelően ugyanis családonként mutatja be Pápa város egykori zsidó társadalmát. A felhasznált források igen sokrétűek. Ezek közül a legfontosabbak a túlélők személyes emlékezetében megmaradt családi történetek és történetfoszlányok és a megőrizni sikerült fényképfelvételek. Közösségi adatgyűjtés történt, ami a városhoz kötődő túlélők és leszármazottak egyesülete, a Pázsit (Pápai Zsidók Társasága) aktív közreműködésével volt lehetséges. Ezt egészítette ki a korabeli helyi sajtó feldolgozása, családfakutatás, a nyomtatásban megjelent visszaemlékezések és történelmi munkák felhasználása. Így sikerült összeállítani ezt a kötetet, amely mintegy 120 pápai család történetét mutatja be sok generáción keresztül, sokszor a XIX. század elejétől egészen a szerencsés túlélők mai leszármazottjaiig – akik többségükben külföldön, lehetőleg távoli kontinenseken élnek. A családtörténeteket és személyes életpályákat (a kötetben közel 3000 személy családi és utóneve szerepel) a családi archívumokban megmaradt fényképek teszik teljesen életszerűvé. A fotókhoz élettörténetek tartoznak, az egyes életsorsokat pedig a velünk szembenéző arcokhoz tudjuk kötni.

A könyvet lapozgathatjuk úgy is, mint egy rendkívül igényesen összeállított, és a könyv tervezőjének, Fülöp Csabának köszönhetően vizuális megjelenésében is különlegesen szép képes albumot egy sokszor idillinek tűnő világról.

A könyv különböző befogadási stratégiákat és feldolgozásmódokat tesz lehetővé. A naiv olvasó érdeklődéssel nézegetheti egy letűnt kor képi lenyomatát. A pápai zsidó temetőben állított 1944-es emlékmű fotóján kívül szinte semmi sincs, ami a képeken szereplő emberek későbbi sorsára utalna, a munkaszolgálatban készült néhány felvétel is kedélyes hangulatot áraszt, és még a képfeliratok sem keltenek különösebb gyanút. Ha a képekben kigyönyörködtük magunkat, következhet a családtörténetek olvasása. Kiderül, hogy ezek a családok a XX. század elején már több generáción keresztül Pápan élnek. Megtudjuk, hogy melyik család mikor és honnan került a városba, az apák foglalkozását mennyiben örökölték a fiaik, a lányokat hogyan sikerült

kiházásítani. Ide kapcsolódik, hogy a könyv érdekes példán keresztül szemlélteti a családfakutatás során felmerült nehézségeiket.

Jól látható, hogy ezek a családok már hosszú ideje beilleszkedtek a város életébe annak hasznos és nélkülözhetetlen tagjaiként. Mindez azonnal előhozza a szociológiai szemléletű olvasásmód lehetőségét is, amihez páratlanul gazdag forrásanyagot kapunk. Megismerhetjük a városban élő zsidóság foglalkozás szerinti összetételét, a családok szerkezetét, a mobilitási pályákat és lehetőségeket. Megtudjuk, hogy a helyi zsidóság hogyan vett részt a városi közéletben, a városfejlesztésben, kik voltak a beszállítói különböző beruházásoknak. Megismerjük az itt élő családok közötti rokoni kapcsolatokat. A könyv szerkezete is segíti ezt az olvasatot: a családok egyrészt a foglalkozásuk, tevékenységük alapján kerültek egymás mellé, másrészt egymás mellé kerülhettek a rokoni kapcsolatok, házasságkötés révén összefonódó családok. Megtudjuk továbbá, hogy hol folytatták tanulmányaikat, de még azt is, hogy a városból elkerülőkhöz hol teremtettek maguknak egzisztenciát. Megismerhetjük a zsidóság térbeli elhelyezkedését, a könyv ugyanis feltünteti minden egyes család lakóhelyét a városon belül, ami a helyismerettel rendelkezők számára fontos orientációs pontot, további azonosulási lehetőséget jelent. A könyvben szereplő fényképek lehetővé teszik a vizuális antropológiai elemzést is, a helyszínek, szituációk, alkalmak, ruházat, hajviselet, ékszerek, valamint nem műtermi felvételek esetén az épített környezet vizsgálatát.

Bárcsak ennyit tartalmazna ez a könyv, de nem úszhatjuk meg ennyivel. A vidéki zsidóság szisztematikus és teljes megsemmisítését a pápaiak sem kerülhették el. A könyvben a legtöbb esetben 1944 vagy 1945 a halálozási évszám. Megtudjuk, egy-egy családból kik és hányan pusztultak el Auschwitzban vagy munkaszolgálatban, kiket öltek meg a nyilasok. Ez az esetek többségében a tények ismertetésére vonatkozó szűkszavú adatközlést jelent, hiszen a könyv alapvetően nem erről szól. Folyamatosan olvasva a családtörténeteket, a szembesülés a kiszolgáltatott, ártatlan emberek halálával ebben a formában is nyomasztó.

Amit még nyomasztóbbá tesz néhány különösen felkavaró történet. Például a 72 éves dr. Kőrös Endréé, aki már ifjúkorában kitért, a pápai Református Gimnázium tanára, a Pápai Hírlap alapító főszerkesztője volt, négy első világháborús kitüntetéssel. 1944 júniusában feleségével együtt nekik is a gettóba kellett volna költözniük. Mentésük érdekében a református püspök próbált közbenjárni, akit az illetékes államtitkár akkor elzavart. Ezt megtudva a házaspár öngyilkosságot követett el. A posta temetésük után néhány nappal kézbesítette a mentesítést.

Voltak olyan emberek is, ha nem is sokan, akik próbáltak segíteni. Nagy Vince földműves földjén dolgozott a munkaszolgálatban lévő Krausz Imre 32 éves felesége, Hoffmann Mária. Két gyermekével, a kilenc éves Tamással és a hét éves Péterrel együtt Nagy Vince családtagként bújtatta volna őket, de

Mária nem mert ott maradni. Mindhárman Auschwitzban pusztultak el. Nagy Vince másokat sikeresen tudott bújtatni. De a többségnek esélye sem volt a megmenekülésre. A legjobban azok jártak, akik felismerve a rájuk leselkedő veszélyeket idejében elmenekültek az országból. Minden más esetben a túlélés csak véletlenül és a szerencsén múlt. Egészen döbbenetes, hogy az 1944-ig a városban élő házaspárok közül mindössze egyetlen olyanról tudunk, amelyiknek mindkét tagja túlélte a vészorszakot. A többiek, akik a párjukat elveszítették, ha teheték, újra megházasodtak, jellemzően a visszatérők közül választva házastársat. Olyan párok kezdtek így új életet, akik mindketten elveszítették korábbi házastársukat, gyermekeiket, sok esetben teljes rokonságukat. Az életben maradtak további, akár napjainkig tartó életpályáját is nyomon követi a könyv. Pápán, de még az országban is alig maradt valaki közülük, a többiek szétszóródtak a világban. Ami azonban lehetővé tette ennek a könyvnek a megszületését, az mégis a leszármazottak ragaszkodása egykori városukhoz.

Magától értetődő, hogy főleg olyan családokat ismerhetünk meg, amelyekben volt túlélő. Ezt a hiányt a könyv úgy próbálja enyhíteni, hogy korabeli szövegek, visszaemlékezések, a pápai zsidóság Izraelben megjelent emlékkönyve alapján szól azokról az elpusztult zsidó polgárokról is, akiknek nem maradt semmilyen hozzátartozójuk, aki mesélhetne róluk. A könyvet a családtörténetek közé beillesztett kiegészítő szövegek gazdagítják. Ezek egyrészt megteremtik azt a társadalomtörténeti kontextust, amely az egész helyi zsidó közösséget és az azt alkotó egyéneket magában foglalja. Másrészt további adatokkal is szolgál, például azon munkaszolgálatosokról, akik túléltek a megpróbáltatásokat. Tudjuk, nekik volt a legnagyobb esélyük a túlélésre, azonban pont ezekből a könyvkivágásokból láthatjuk, hogy visszatérésükkor mindannyiuknak a legtöbb családtagjuk elvesztésével kellett szembeülniük.

A könyvet névmutató és a zsidóság vallási életéhez kapcsolódó fogalmak magyarázata zárja. Valamint egy rövid fejezet arról, hogy milyen méltatlan és méltánytalan körülmények között kellett a könyv adatai összegyűjtőjének és szerkesztőjének, Gyekiczki Andrásnak ezt az állhatatos munkát elvégeznie. Félő, hogy ezek a nehézségek is hozzájárultak idő előtti halálához.

A könyvben felhasznált és korábban publikált szövegeket áttekintve megállapíthatjuk, hogy igen gazdag irodalom áll a rendelkezésünkre speciálisan a pápai zsidóság történetére vonatkozóan is. Ugyanakkor a tudományos munkák hagyományos kellékeihez hozzászokott olvasót eleinte zavarhatja, hogy a könyv nem tünteti fel sem a fényképek eredetét, sem a családokra vonatkozó információk forrását. Azonban gyorsan be lehet látni, hogy jelen esetben ez szükségtelen és talán kivitelezhetetlen is volt, gondoljunk csak a rengeteg életrajzi adatra való aprólékos hivatkozásra. Bizonyos esetben az

adatközlők vagy a fényképek tulajdonosai is ragaszkodhattak az anonimitáshoz. De a könyv nem is egy tudományos monográfia igényével készült, sokkal inkább tekinthető egy rendkívül gazdag forrásgyűjteménynek, amely – ahogy erről már volt szó – további szociológiai, társadalomtörténeti elemzések alapjául szolgálhat.

Gyekiczki inspirációs forrása egy 2006-ban látott varsói kiállítás volt (*And I Still See Their Faces – Images of Polish Jews*), melynek anyaga egy impozáns, reprezentatív albumban is megjelent. Megállapíthatjuk, a pápai zsidóságról most megszületett mű ezt az úttörőnek számító, módszerét tekintve nagyon hasonló kötetet is felülmúlja. A cél ott is a második világháborúban elpusztult zsidóságról fennmaradt privát fotók összegyűjtése és bemutatása volt, Lengyelország egészére kiterjedően. A lengyel könyvben ezt egészítették ki a dokumentumok megőrzőitől származó visszaemlékező szövegek, akik sokszor maguk sem tudták, kik is vannak a képen, amelyeket egy-egy szomszéd, ismerős hagyott rájuk vagy a szüleikre, nagyszüleikre *annak idején*, amikor úgy érezték, ez az egyetlen mód, hogy jelet hagyjanak magukról. Az *Elfeledett szomszédaink* jóval több ennél: éppen azáltal, hogy egyetlen kisváros elpusztított zsidó közösségére koncentrálnak. Azon túl, hogy minden egyes ember az arcával és a nevével szerepel, mindannyiuk sorsa a helyi társadalom komplex szövedékébe ágyazódik, és így ez az eltűnt világ kézzelfogható, személyes közelségbe kerül. Más eszközökkel el tudja érni ugyanazt a hatást, amit megtesznek Forgács Péter gyönyörű filmjei. Ismertetésünket a példaképül szolgáló lengyel könyvből vett idézettel zárjuk:

„Ezeket a fényképeket emlékebe kaptam, és hatvan éve őrzöm. (...) Boldog vagyok, hogy ezek a fotók most jó kezekbe kerülnek, én nem tudnám kire hagyni őket. (...) Most már tudom, hogy egyszer majd jólelkű emberek láthatják az én régi barátaimat.” (And I Still See Their Faces, 1996, 219.)

NAGYVÁRADI GYŐR

031

Wieszt Zoltán

1944. jún. 9.

Hódmezőkövesd

Hajdú m. Ungarn